राई समुदायमा परिवार नियोजनका अस्थायी सधानहरूको प्रयोग, ज्ञान, धारणा र अभ्यासको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन - नवराज ढकाल - २०७३

राई समुदायमा परिवार नियोजनका अस्थायी सधानहरूको प्रयोग, ज्ञान, धारणा र अभ्यासको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन

प्रस्तुतकर्ता

नवराज ढकाल

परीक्षा रोल नं. : २१४०१८८

त्रि.वि.दर्ता नं. : ९-१-२१४-१९२-९९

शैक्षिक वर्ष : २०६५/०६६

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय,

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्य विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम्.एड्.)

दोस्रो बर्षको (H.Ed. 598) आंशिक पाठ्यभार परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या शिक्षा विभाग

कोसीहरैंचा, मोरङ

२०७३

घोषणा पत्र

परिवार नियोजनका अस्थाइ साधनको ज्ञान धारणा र अभ्यास सम्बन्धि अनुसन्धानमा अघिल्ला अध्ययन, अनुसन्धानलाई साभार नगरी आफ्नै भाषा शैलीमा तयार पारिएको छ । यो अनुसन्धान तयार पार्दा आजभन्दा अगाडि कहीँ पेस नगरी आफैँले तयार पारेको छु । यस शोधपत्रमा प्राप्त भएका तथ्याङ्क र सुझावहरुले सम्पूर्ण समस्याको निराकरण गर्नु नभएर एक सहयोगी सामग्रीको रुपमा मात्र प्रयोग हुनेछ ।

नवराज ढकाल

एम.एड. दोस्रो वर्ष

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर, मोरङ

पत्र संख्या : **मिति :**

चलानी नम्बर :

सिफारिस पत्र

स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्षमा अध्ययन गर्ने छात्र नवराज ढकालले स्वस्थ्य शिक्षा विभागको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्न **परिवार नियोजनका अस्थाइ साधानहरूको प्रयोग, ज्ञान धारणा र अभ्यास** शीर्षकमा लेख्नु भएको यो शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । उहाँले तयार गर्नु भएको यस शोधकार्यप्रति म पूर्ण रुपमा सन्तुष्ट भएकोले मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

हरी बहादुर खत्रि

शोध निर्देशक

मितिः २०७२

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सुकुना वहुमुखी क्याम्पस, कोसीहरैँचा मोरङ, शिक्षाशास्त्र सङकाय अन्तर्गत स्वास्थ्य तथा जनसंख्या शिक्षा मूल विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत छात्र श्री नवराज ढकालले उक्त तहको द्धितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि तयार गर्नु भएको परिवार नियोजनका अस्थाइ साधानहरूको ज्ञान धारणा र अभ्यास शीर्षकको शोधपत्र मुल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क.स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	जनार्दन गुरागाँई	विभागीय प्रमुख	....
२.	हरिबहादुर खत्री	शोध निर्देशक	....
३.		बाह्य परीक्षक	....

मिति : २०७३/ /

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय स्नातकोतर तह दोस्रो वर्षको स्वास्थ्य शिक्षा कोड नं. (५९८) विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने क्रममा मोरङ जिल्ला डाँगीहाट गाउँ विकास समितिका राई समुदायमा बसोवास गर्ने १५-४९ वर्ष उमेर समूहका विवाहित महिलाहरुमा परिवार नियोजनका अस्थाइ साधनहरूको ज्ञान धारण र अभ्यासको अवस्था शीर्षक राखी यस शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा निर्देशकका रुपमा रहेर निर्देशन गर्नु आदरणीय गुरु कृष्ण भुर्तेल, जनार्दन गुरागाइँ र हरिबहादुर खत्री प्रंति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी प्रशासनिक रुपमा सहयोग गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख पीतकुमार श्रेष्ठ र सहायक क्याम्पस प्रमुख लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । मलाई यो अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने सन्दर्भ सामग्रीहरु उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने सुकुना बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय परिवार, त्यस्तै राई समुदायका सम्पूर्ण महानुभावप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

यस अध्ययनलाई सहज तरिकाले सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सुचनाहरु उपलब्ध गराई दिनुहुने राई समुदायका १५-४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरु लगायत प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष रुपमा सहयाग गर्नुहुने सरोकारवालालाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । जीवनका विविध समस्याहरुलाई साम्य पार्दै शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सहयोग र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने मेरी श्रीमति दीक्षा पराजुली (ढकाल) प्रति आभार प्रकट गर्दछु । यस अध्ययन पूरा गर्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह, सुझाव र सहयोग गर्ने मित्रहरु कमल राई, कल्पना राई र जिवन राईलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी विशेष सहयोग पुऱ्याउने मोर्डन डिजिटल फोटो स्टुडियो तथा कम्युनिकेशन सेन्टर, सुकुना मोरङका प्रोप्राइटर धर्मेन्द्र दुलाललाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

नवराज ढकाल

शोधसार

यो शोधपत्र मोरङ जिल्ला डाँगिहाट गा.वि.स.को राई समुदायमा परिवार नियोजनका अस्थायी सधानहरूको प्रयोग, ज्ञान, धारणा र अभ्यासको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन शिर्षक राखी तयार पारिएको हो । यसको मुख्य उद्देश्य परिवार नियोजनका अस्थाई साधनहरूको प्रयोग ज्ञान, धारण र अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनु तथा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा देखिएका समस्या र यसका असरहरू खोजि गरी समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउनु रहको छ ।

यस अध्ययन गुणात्मक र परिमाणात्मक वा मिश्रित ढाँचामा आधारित भई वर्णनात्मक ढाँचामा तयार पारिएको छ । यो शोधपत्र मोरङ जिल्ला डाँगिहाट गा.वि.स.को राई समुदायका ३६० घरका ३६० महिलालाई जम्मा जनसङ्ख्या र ति घरमध्ये ३६० घरका १५-४५ वर्षका ३६० जना विवाहित महिलाहरूलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनौट विधिको प्रयोग गरी नमुनाको रूपमा छनौट गरिएको छ । अध्ययनलाई पूरा गर्न प्राथमिक र द्वितीय दुवैस्रोतहरूको प्रयोग गरी अन्तवार्ता, बन्द र खुल्ला प्रश्नहरुको माध्यमबाट आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा प्राप्त तथ्याङ्कलाई स्पष्ट पार्न तालिका, वृत्तचित्र, स्तम्भचित्र आदिको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

यस शोधपत्रलाई पूरा गर्ने क्रममा नमुना छनोटमा परेका विवाहित महिलाहरूसँगको प्रत्यक्ष अन्तवार्ताबाट ७६.३८ प्रतिशतलाई परिवार नियोजनका साधनको बारेमा थाहा भएको र २३.६२ प्रतिशतलाई परिवार नियोजनका साधनको बारेमा थाहा नभएको पाइयो । त्यस्तै उक्त समुदायका ७८ प्रतिशत महिलाहरूले साधन प्रयोग गर्ने गरेको र २१.१२ प्रतिशतले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगरेको पाइयो । अध्ययनमा परेका महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा ६० जनालाई रक्तश्रावबढि हुने, २३ जनालाई यौन सन्तुष्टि प्राप्त नहुने र १४७ जनालाई अन्य समस्या (तल्लो पेट दुख्ने, खान मन नलाग्ने, रिँगटा चल्ने) रहेको पाइयो, भने १.९५ प्रतिशतलाई पेटदुख्ने, २० प्रतिशतलाई महिनावारी गडबडी हुने, १६.९४ प्रतिशतलाई कमजोरी हुने र १० प्रतिशतलाई वाकवाकी लाग्ने जस्ता असरहरू देखापरेको पाइयो ।

परिवार नियोजनका अस्थायी सधानहरूको प्रयोग, ज्ञान, धारणा र अभ्यासको सम्बन्धको बारेमा ज्ञान दिन तथा प्रयोगदरमा वृद्धि गराउन यस सम्बन्धी जनचेतना जगाउनु पर्ने, आर्थिक अवस्था कमजोर भएका महिलाहरूलाई निःशुल्क सेवा उपलब्ध गराउन ठाउँठाउँमा विभिन्न संघसंस्था सञ्चालन गरिनुपर्ने, महिलाहरूको जीवनस्तर उकास्न विभिन्न सिपमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनुपर्ने, आफ्ना छोराछोरीको उपयुक्त उमेरमा विवाह गर्न आमाबाबु तथा स्वंय

किशोरकिशोरीलाई सल्लाह दिनुपर्ने, उच्च प्रजननदरको प्रमुख कारणको रूपमा रहेको उच्च शिशुमृत्युदरलाई रोक्न सुइ तथा खोप निःशुल्क रूपमा प्रदान गरिएको जानकारी गराउनु पर्ने जस्ता सुझावहरू दिई यस शोधपत्रलाई पूरा गरिएको छ ।

विषयसूची

	पृष्ठ
घोषणा पत्र	*क*
सिफारिस पत्र	*ख*
स्वीकृति पत्र	*ग*
कृतज्ञताज्ञापन	*घ*
शोधसार	*ङ*
विषय सूची	*छ*
तालिकासूची	*ञ*
चित्रसूची	*ट*
परिच्छेद एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	४
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	४
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्न	५
१.६ अध्ययनको परिसिमा	६
१.७ मुख्य शब्दावलीको परिभाषा	६
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	
२.१ सम्बन्धित साहित्यको सैद्धान्तिक पक्ष	८
२.२ अनुभव जन्य ढाँचा	११
२.३ साहित्यको पुनरावलोकनको उपादेयता	१४
२.४ अवधारणात्मक ढाँचा	१५
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१६
३.२ अध्ययनको जनसंख्या र नमुना	१६
३.३. नमूना छनोट	१६
३.४ अनुसन्धानका साधनहरू	१६

३.५ तथ्याङ्कका संकलनका स्रोतहरू १६

३.६ साधनहरूको बैद्धता १७

३.७ तथ्याङ्क संकलन विधि १७

३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण/व्याख्या प्रक्रिया १७

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्यख्या र विश्लेषण

४.१ परिवार नियोजनका अस्थाइ साधनहरूको ज्ञानको स्थिति १८

४.१.१ परिवार नियोजनको ज्ञान सम्बन्धि अवस्था १८

४.१.२ परिवार नियोजनका साधनका वारेमा जानकारी १९

४.१.३ परिवार नियोजनका साधनप्रतिको ज्ञान २०

४.१.४ परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्था २१

४.१.५ परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग पति या पत्नी कस्ले गर्नुहुन्छ २३

४.१.६ परिवार नियोजनका सधनको फाइदा २५

४.१.७ परिवार नियोजनका साधनको असर २५

४.२ परिवार नियोजनको साधन सम्बन्धी २७

४.२.१ परीवार नियोजनका साधन प्राप्त गर्ने ठाँउ २७

४.२.२ परीवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोगको अवस्था २८

४.२.३ परीवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्दा भोग्नु परेका समस्या २८

४.२.४ खाने चक्कीको प्रयोग ३०

४.२.५ डिपो सुईको प्रयोग ३०

४.२.६ सवै भन्दा लामो समयसम्म काम गर्ने अस्थाई साधन ३१

४.२.७ एड्स तथा यौन रोग ३२

४.२.८ कण्डम कसले लगाउने ३३

४.२.९ आपतकालिन संसर्ग ३४

४.३ गर्भपतन सम्बन्धी ३४

४.३.१ गर्भपतन ३४

४.३.२ गर्भपतन गर्न मिल्ने अवस्था ३५

४.४ साराशं ३६

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष ३९

५.२ सुझाव ४०

५.२.१ नीतिनिर्माण तह ४०

५.२.२ अभ्यास तह ४१

५.२.३ अनुसन्धान तह ४१

सन्दर्भ सामग्रीहरू

अनुसूची

तालिका सूची

तालिका नं.	शिर्षक	पृष्ठ
१	परिवार नियोजनको ज्ञान	१८
२	परिवार नियोजनका साधनका वारेमा जानकारी	१९
३	परिवार नियोजनका साधनप्रतिको ज्ञान सम्बन्धी विवरण	२१
४	परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग सम्बन्धी विवरण	२२
५	परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग पति या पत्नी कस्ले गर्नुहुन्छ	२३
६	परिवार नियोजनका साधनको फाइदा	२५
७	परिवार नियोजनका साधनको असर	२६
८	परीवार नियोजनका साधन प्राप्त गर्ने ठाँउ	२७
९	परीवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोगको अवस्था	२८
१०	परीवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्दा भोग्नु परेका समस्या	२९
११	खाने चक्कीको प्रयोग	३०
१२	एड्स तथा यौन रोग रोक्नको लागि प्रयोग गर्ने साधन	३२
१३	गर्भपतन वारे जनकारी प्राप्त महिलाको विवरण	३५
१४	गर्भपतन गर्न मिल्ने अवस्था	३५

चित्र सूची

चित्र नं.	शिर्षक	पृष्ठ
१	परिवार नियोजनका साधनका वारेमा जानकारी	२०
२	परिवार नियोजनका साधनप्रतिको ज्ञान सम्बन्धी विवरण	२२
३	परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग पति या पत्नी कस्ले गर्नुहुन्छ	२४
४	परिवार नियोजनका साधनको असर	२६
५	परीवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्दा भोग्नु परेका समस्य	२९
६	डिपो सुईको प्रयोग	३१
७	सवै भन्दा लामो समयासम्म काम गर्ने अस्थाई साधन	३२
८	कण्डम कसले लगाउने	३३
९	आपतकालिन संसर्ग	३४
१०	गर्भपतन गर्न मिल्ने अवस्था	३६